

Ahmed Şikârî, Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in gördüğü rüyalar-
dan bahsetmektedir. Bu rüyalardan birinde Mevlânâ'nın Alaeddin
Ali Bey'e Ebu'l-Feth unvanını verdiği ve Karaman Bey'nin Gevale
kalesini fethetmesi Mevlânâ tarafından rüyada me'mur edildiği Şikârî
tarafından rivayet edilmektedir.

On dördüncü asırda Anadolu'da gaza ve fetih faaliyetlerini birincil
kaynaklar ışığında anlatan yazar, son bölümü "Sultan II. Murad'ın
gazaları"na tahsis etmiştir. Bu bölümde yine Osmanlı-Timurlu mü-
nasebetlerine değinilmiş ve daha sonra II. Murad döneminde ter-
cüme edilen eserlere dair bahis açılmıştır. *Battalnâme*, Yazıcıoğlu
Ali'nin *Tevârih-i Âl-i Selçuk* tercümesi, *Gazavât-ı Sultan Murad b.
Mehammed Han*, *İskendernâme* gibi eserlerin konu edildiği bu bö-
lüm tarih yazımı meraklıları için ilginç bilgiler ihtiva etmektedir.

Uzunca bir araştırma, okuma ve düşünmenin ürünü olan Ali
Anooshahr'ın eseri özellikle kullanılan birincil kaynaklar açısın-
dan ve gaza meselesine getirdiği yeni yorumlar yönüyle dikkat çe-
kicidir. Eserin kaynakça kısmında birincil ve ikincil eser ayrımının
yapılmamış olması bir eksiklik olarak görülebilir. Eser baştan sona
okunduğunda mukayeseli çalışmalara olan ihtiyaç daha da belir-
ginleşecektir. İktibasların uzunca oluşu, eserde kullanılan dilin
ağdalı oluşu, kaynakların yorumunda takip edilen seçmeci tavır
kitabın eleştirilebilecek yönleri arasındadır. Yazar, eserinde konu
ettiği sade hayat tarzını esas alan hanedan kurucuları gibi daha
sade bir dil kullanabilirdi.

Mariam al-Attar

*Islamic Ethics: Divine Command Theory in
Arabo-Islamic Thought*

Routledge, London 2010, xxii+194 s.

Muammer İSKENDER OĞLU

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arap-İslam kültür mirası ile ilgili çalışmalar bir amaca yö-
nelik olmalı ve sosyo-politik gelişmeye katkı sağlamalıdır. Bu bağ-
lamda ahlak alanı bu katkıya konu olabilecek en önemli alanlardan
birisini olarak gözükmektedir. Dolayısıyla sosyo-politik gelişmenin

önünde en önemli engel olarak görünen ahlak teorilerinin eleştirisine dair çalışmalar büyük önem arz etmektedir. Mariam al-Attar da bu çalışmada bu sürece katkı sağlamak amacıyla İslam ahlak düşüncesinde ahlakî iradecilik veya teistik sübjektivizm teorisinin bir eleştirisini sunmakta ve Kadı Abdulcebbar örneği üzerinden teistik objektivizm teorisinin İslam ahlak düşüncesindeki önemini keşfetmeye çalışmaktadır.

İslam ahlak teorileri ile ilgili Batı akademik çevrelerde gerek genel bilgi ve tarihsel gelişim, gerekse özel olarak kişi ve kavram merkezli birçok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda Mu'tezile ahlakı en ilgi çeken alanlardan birisi olagelmıştır. Mu'tezile akılcılığını daha yakından tanıma arzusu birçok araştırmacıyı onlar hakkında çalışma yapmaya sevk etmiş, onların bu yönlerini en iyi yansıtan alan ahlak alanı olduğu için de, bu çalışmalar daha çok ahlak alanına yönelmiştir. Batı'da Mu'tezile ahlakı ile ilgili genel veya belli konuya hasredilmiş birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara son dönemlerde özellikle Kadı Abdulcebbar örneği üzerinden yeni çalışmalar eklenmektedir. Daha önceki bir değerlendirme yazımızda Sophia Vasalou'nun *Moral Agents and Their Deserts, the Character of Mu'tazilite Ethics* adlı çalışmasını ele almış (*Dîvân*, sy. 29), Vasalou'nun bu çalışmada Mu'tezile'nin beş temel ilkesinden üçüncüsü olan *va'd ve va'îd* ilkesi etrafında onların rasyonel ahlak anlayışlarını incelediğini ifade etmiştik. Attar'ın çalışması da Vasalou'nun çalışması ile aynı amaca yönelik bir çalışma olarak görülebilir.

İslam'da ahlak literatürünün tasnif edilişi ve bu literatürün hangi yöntemle ele alınacağı hususu araştırmacılar arasında ciddi tartışmalara neden olan bir husustur. Tasnif ile ilgili olarak Attar, Macid Fahri'nin *Ethical Theories in Islam (İslam Ahlak Teorileri)* adlı eserinde İslam'da değişik ahlakî eğilimlerin temel yönlerini incelerken İslam ahlakını nassî, kelimî, felsefî ve dinî olmak üzere dört temel kısma ayırmasını açıkça temellendirilmemiş bir tasnif olarak gördüğünü vurgulamaktadır. İlave olarak, Fahri'nin Mâverdî, Gazâlî ve F. Râzî'yi 'en İslamî' ahlakî eğilim olarak gördüğü dinî ahlakın temsilcisi olarak kabul etmesinin de herhangi bir delille desteklenmediğine vurgu yapmaktadır. Ona göre Fahri bu tasnif için bir kriter sunmamaktadır. Diğer taraftan Mu'tezile ahlakının kelim olarak mı, yoksa ahlak felsefesi olarak mı ele alınması gerektiği de en tartışmalı konulardan biridir. Mu'tezile ahlakını kelim olarak ele alan Vasalou'nun aksine, Attar onu ahlak felsefesi olarak ele almayı tercih etmektedir.

Attar'ın çalışması altı bölümden oluşuyor. İlk bölümde yazar çalışmaya konu olan ahlakî kavramların teorik ve tarihsel arka planlarını sunuyor. Bu bağlamda İslam öncesi dönemden başlayıp Mezopotamya, Mısır, Yunan, Yahudi ve Hristiyan ahlak düşüncesini ele alarak, ahlakî iradeciliğin siyasî ve sosyal köklerini ortaya çıkarmaya çalışıyor. Bunu takiben ikinci bölümde yazar Kur'an ve hadislerde karşımıza çıkan ahlakî varsayımları inceleyip, sonraki dönemlerde ortaya çıkan tartışmalı ahlak görüşlerinin kutsal metinlerde dayanağının olup olmadığı sorusuna cevap bulmaya çalışıyor. Üçüncü bölümde ise erken dönem kelim tartışmalarının ahlakî yönünü ve bunun değişik sosyal ve siyasî duruşlar üzerindeki etkisini inceliyor ve bu bağlamda Hariciler, Mürcie, Kaderîler, Şiîler ve Hadis ehli gibi gruplara özel olarak atıf yaparak Mu'tezile öncesi ahlak düşüncesinin resmini çizmeye çalışıyor. Bunun ardından dördüncü bölümde de, Mu'tezile ahlakının genel özellikleri ve bu ahlak anlayışının önceki eğilimlerin ahlak anlayışları ile benzerlik ve farklılıklarını ele alıyor. Bu arka plan bizi, son iki bölümde detaylı olarak ele alınan Kadı Abdulcebbar'ın ahlak anlayışına götürüyor. Bu çalışmada Attar'ın temel kaynağı Kadı Abdulcebbar'ın *Muğnî* adlı eseridir. Çalışmanın bizim burada üzerinde durmak istediğimiz kısmı da özellikle bu son iki bölümdür.

Kadı Abdulcebbar'ın ahlak anlayışının temel özellikleri nedir ve bu özelliklerin günümüz ahlak teorileri içinde karşılığı var mıdır? Bu sorulara cevap aramak amacıyla Attar, öncelikle İslam kültüründeki dilsel analiz metoduna ve bu metodun modern analitik felsefe okulunun metodu ile olan benzerliğine dikkat çekiyor. Bu bağlamda Attar, çalışmasında Kadı Abdulcebbar'ın görüşlerini ortaya koyarken onun dilsel analiz yöntemi ile özellikle Wittgenstein geleneğinin dilsel analiz yöntemi arasındaki benzerliklere dikkat çekeceğini vurguluyor.

Kadı Abdulcebbar'ın ahlak teorisinde hangi şartlar veya varsayımlar ahlakî hükümlerin değerlendirilme kriterlerini oluşturmaktadır? Bu soruya cevap olarak Attar, failde bulunması gereken şartlar arasında onun yetişkin ve sorumlu bir fail olması, ahlakî hükümleri anlama kabiliyet ve bilgisine, seçme ve seçtiği eylemi yapma kabiliyetine sahip olması gerektiği; diğer taraftan fiil açısından bakıldığında ahlakın temel özellikleri arasında da evrensellik, tarafsızlık, objektiflik, amaçlılık ve akılcılığın sayılabileceğini ifade ediyor. Attar'a göre Kadı Abdulcebbar'ın ahlak teorisinde ahlakî hükümler normatif olup insan davranışlarını yönlendirmeye yöneliktir. Bu hükümler akıl temelli olup değer hükümlerine dayan-

dırılmışlardır. Ona göre normatif hükümler mubah, mendup, vacip ve mahzurlu veya kötü olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Normatif hükümler değer hükümlerini (iyive kötü) gerektirmesine rağmen, değer hükümleri normatif hükümleri gerektirmez. Diğer bir deyişle doğru olan, emredilen ve övülen davranış iyidir, fakat her iyi olan doğru değildir, dolayısıyla emredilmiş değildir.

Attar'a göre değer hükümlerinin kaynağı ile ilgili Kadı Abdulcebbar iki temel teoriyi eleştirmektedir: İlk teoriye göre değerler insan davranış ve tercihleri tarafından belirlenmiş olup sübjektif ve görecelidirler. İkinci teoriye göre değerler Tanrı'nın emir ve yasakları tarafından belirlenmiş olup başka bir gerekçeye dayanmamaktadırlar. Estetik değerler gibi ahlakî değerleri de sübjektif ve göreceli kabul eden düşünürlerin aksine Kadı Abdulcebbar, bu iki değer grubu arasında keskin bir ayırım yapıp ahlakî değerlerin objektifliğini savunur. Attar, Mu'tezile içinde bu konulara yaklaşımda oldukça farklı görüşler olduğuna, dolayısıyla belli bir görüşü Mu'tezile'nin görüşü olarak sunan yaklaşımların oldukça yanıltıcı olduğuna dikkat çekmektedir.

Değerlerin Tanrı'nın emirlerine dayandığını savunan ilahî emir teorisinin veya ahlakî iradeciliğin her dinî gelenekte savunucularına rastlamak mümkündür. Hatta İslam'da mı yoksa Hıristiyanlıkta mı iradeciliğin baskın olduğuna dair Hıristiyan polemikçilerin İslam'ı Müslüman polemikçilerin de Hıristiyanlığı işaret eden temelsiz iddialarını bir tarafa bırakıp, bu dinî geleneklerin ikisinde de ahlakî iradeciliğin baskın olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Bununla birlikte Attar'ın burada dikkat çektiği bir başka hususu zikretmekte fayda var: İlahî emir temelli iradeci ahlak veya akıl temelli objektif ahlak teorileri karşısında, Müslüman düşünürlerin birçoğunun savunduğu amaçlı veya hikmete dayalı ilahî emir teorisi üçüncü bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ahlakî iradeciliği savunan düşünürlerin çoğu da bu düşüncelerini teolojik açıdan savunmalarına rağmen, fakih olarak bu emirlerden hüküm çıkarıp uygulamaya çalıştıklarında ilahî emirlerin ardındaki neden veya hikmete atf yapma gereği duymaktadırlar.

Kadı Abdulcebbar'ın ahlakî iradeciliğe karşı geliştirdiği semantik delil onun en güçlü delili olmakla birlikte buna şu delilleri de eklemektedir: İlk delile göre iyi veya kötü Tanrı'nın emir ve yasakları ile belirlenmiş olsaydı, O'nun fiilleri ne iyi ne de kötü olurdu. İkinci delile göre iyi ve kötü sadece ilahî emir ile bilinir olsaydı inananların iyi ve kötüyü bilmemeleri gerekirdi. Dolayısıyla iyi ve kötü akılla bilinebilir ve Tanrı kötüyü emredip iyiyi yasaklayamaz. Attar bu iddiayı dile getiren Kadı Abdulcebbar'ın, bir örnek olarak

Kur'an'da Hz. İbrahim'in ilahî emir ile çocuğunu kurban etmeye teşebbüs hikâyesini nasıl yorumladığını ele alıyor. Ahlakî iradeciliği destekleyen en önemli delillerden birisi olarak görülen bu olayda Kadı Abdulcebbar'a göre ilahî emirden bahsedilememektedir, çünkü emrin bilinçli ve iradeli olması gerekirken bu emir Tanrı'nın iradesini yansıtmamaktadır.

Sübjektif ahlak teorilerinin aksine, Kadı Abdulcebbar ahlak teorisini iyi ve kötünün objektif idraki üzerine inşa etmektedir. Bu bağlamda o, bir fiilin ahlakî niteliğini belirlemede ya failin durumunun, ya fiillerin veya eşyanın doğasında olan belirleyici niteliğin veya her bir fiilin özel durumunun belirleyici olabileceğini ifade eder. Ona göre failin durumunun bir fiilin iyi veya kötülüğünü belirlemede bir etkisi olamaz. Fiillerin veya eşyanın doğasında mutlak olarak faydalı ve iyi veya zararlı ve kötü bir şey de yoktur. Dolayısıyla iyi ve kötü fiilin veya eşyanın doğasında var olan bir nitelik de değildir. Bu durumda onun ahlak teorisinde fiilin veya eşyanın özel durumu belirleyici konumdadır. Herhangi bir fiil ile ilgili normatif hüküm ve değer hükmü aklen bilinebilir ve objektiftir.

Attar'a göre Kadı Abdulcebbar sonrası Eş'arî kelamcılarının bu meseleye yaklaşımları çelişkilerle doludur. Ayrıca ahlakî iradecilik fıkhıta içtihadı dayanak bırakmadığı için fakihlerin çoğunun samimi olarak bu teoriyi savundukları söylenemez. Son olarak günümüzdeki Müslüman toplumların karşılaştıkları birçok problem ancak akılcı ve evrensel bir ahlak teorisine müracaatla aşılabilir. Bu bağlamda Kadı Abdulcebbar gibi düşünürlerin yapabileceği katkılar hâlâ değerini korumaktadır.

Cengiz Aktar (derleyen)
Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından
Ekümenik Patrikhâne

İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 253 s.

M. Macit KENANOĞLU

İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anahatlarıyla Fener Rum Patrikhânesi'nin ve Ortodoks Rum Patriği'nin ekümenikliği hususunu ispatlamayı ve desteklemeyi amaçladığı anlaşılan kitap, Cengiz Aktar tarafından derlenmiş